

»Kakor koli pa more biti jasen zunanji okvir začetnih medskupinskih odnosov, je pa nejasen njihov značaj podrobnosti. O njem manjkajo za sedaj potrebni viri, ki bi pojasnili vprašanje v tem smislu. Prav v teh podrobnostih pa so se ne glede na koncepte v vrhovih uveljavile v praksi ali na terenu najrazličnejše oblike medskupinskih odnosov, ki so ponekod dalje časa kazale znake koalicijskih povezav, drugod pa je skupno delo za skupne cilje že zelo zgodaj začelo odpravljati medsebojne pregreaje.«

Če bi sedaj skušali dognati pomen in moč organizacij, »ki so... dalj časa kazale znake koalicijskih povezav« ter pomen in moč organizacij, v katerih je »skupno delo za skupne cilje že zelo zgodaj začelo odpravljati medsebojne pregreaje«, bi se pokazalo, da so predstavljale tiste organizacije OF, ki niso nastale kot koalicije, glavni tok Osvobodilne fronte — enotne slovenske vse-ljudske organizacije, ne pa narobe, kakor skuša dokazati Fran Škerl.

Ne gre za noben pragmatizem, za nobeno spremenjeno gledanje na določene dogodke in procese v medvojnem času, kakor skuša moje stališče označiti Fran Škerl, ne gre za različne variante pristopanja k enemu ter istemu problemu, ki naj bi jih »nepristranski« zgodovinar razvozljal in jim našel skupni imenovalac. Gre prav za zgodovinarjevo vestnost v pogledu virov, ki jih Fran Škerl, kakor sem v tem odgovoru pokazal, povsem neznanstveno prikraja nekemu svojemu gledanju na problem koalicije v Osvobodilni fronti.

RAZGLEDI

NEORGANIZIRANA MEDITACIJA O NEMCIH

Primož Kozak

Že tretji teden sem tramp na veliki cesti. Velika cesta je zapleten, težko razumljiv, toda vsemogočen stroj in kadar stopim nanjo, vem: vsesala me bo vase, zgrabila me bo, metala me bo vse dalje in dalje, po betonskem traku, od bencinskih postaj do bistrojev in križišč in sredi tisočernih kamionov ter osebnih voz, ki so s čisto logiko vizije s svojim drsenjem po tej tisočkilometrski liniji življenje velike ceste, bom prišel na svoj cilj. Velika betonska cesta je velik organizem, ki živi suvereno, ne da bi se menil za gozdove in travnike, ne da bi mu bilo mar živine, ki se pase na travnikih in ne da bi razumel vasi, ki dremljejo v zeleni pokrajini. Stroj je in ljudje, ki stopijo na cesto, se podreajo njegovi zakonitosti. Uklanjajo se ji vsi: vozači tovornjakov z grmečimi motorji, možje z utrujenimi in samozavestnimi obrazi, ki so svojska aristokracija velike ceste s svojimi težkimi plačami, prebivajoči visoko v kabinah svojih Düsingov, Mercedes-Benzov, Adlerjev, prostornih, surovo razkošnih in smotrnih kakor gradovi; uklanjajo se ji trgovski potniki, agenti, zastopniki — drugi glavni razred velike ceste; uklanjajo se ji industrijalci in sinovi industrijalcev v Porskih in Opel Kapitänih, uklanjajo se ji oficirji in vojaki okupacijskih armad v svojih debelih Buickih in Chryslerjih, in prav tako ravnaajo popotniki, ki sede v blesteče osvetljenih omnibusih ali pritlikavih VWih. Ubogajo cesto, podreajo se ljudem, ki so v službi ceste: natakarnjem v bistrojih, mehanikom

in črpalcem in končno možem v bleščeče se črnih Opel limuzinah, težkim, plečatim, možem v črnih uniformah in črnih škornjih, možem z zalimi, zajetnimi obrazi merjascev — policiji.

Zdi se mi, kakor bi bil duh velike ceste duh bonnske Nemčije v prosperiteti, duh demokracije te Nemčije, kajti vsakdo lahko pride na cilj, kdor vozi ravno, kdor se drži zakonov, kogar smoter je priti naprej po tem betonskem traku, ki je poln črnosivega prahu iz izpušnih cevi, in kogar cilj je nekje ob njem, v hrupnih, stotisočglavih mestih. Vsi se drže zakonov, vsi vozijo z največjo brzino in vsi se zadovoljni, po svoji prosti volji in ponosni, da to zmorejo, uklanjajo zakonitosti ceste, nasilju, ki ga vsakdo hote in prizadevno jemlje na svoja ramena — diktaturi občega blagra — moderni nemški demokraciji. Vsakdo uboga, samo gangsterji, ki živijo od roba na veliki cesti, in ljudje, katerih cilj ne leži ob cesti, zaljubljeni ljudje in otroci, ki povzročajo nesreče, motijo mirni tek kolesja.

Nemci delajo. Velika dežela se je pravkar rodila in z vso svojo mlado močjo ustvarja v brezglavnem naletu. Nad človekom, ki stopi v Porurje, se zapre mračna školjka smrdljivega dima, ki ga izdihuje industrija s polno sapo organizma, do kraja zagnanega v delo. Stari Ren se vali črn in rjav, zastrupljen in nesnažen od izmečkov tovarn. Nemška mesta, Frankfurt, Köln, Kassel, Bremen, Hannover, Hamburg so nova mesta, bogata amerikanizirana mesta in povsod tam, kjer so pred desetimi leti bombe trgale naselja, stoje svetli, bogato osteklenjeni bloki ali pa se sredi jeklenih ogradij zidarskih odrov porajajo nove železobetonske konstrukcije trgovskih hiš, bank, obratov. Niti za hip ne prestande trušč na ulicah, od katerih vsaka je svojevrstna moderna menažerija iz stekla, železa, betona in jekla, polna bežečih, jarko obarvanih in blesteče poliranih karoserij, škrlatna in zelena in bela in sinja v trepetajoči luči neonskih cevi. Iz zmede, ruševin in smrti, iz lakote, nesreče in zločina je zrasla današnja Nemčija.

Vozim se ob Renu, ki se v poznem popoldnevu srebrn in moten v soparni poletni megli pred nevihto razliva po plitvi dolini med razkošnimi vinogradi, in poslušam. Govori asketski mož šestdesetih let, skrajno snažen, pravkar obrit in pravkar ostrižen, v smotrno trdni ter trezno rjavi obleki, in ne razumem, zakaj je njegova narava tako srdita. Srdite so njegove oči, ki gledajo naravnost na cesto, srdita so njegova drhteča usta in srdite so njegove žilave roke, ki oklepajo volan. Toda ta izrazita, karikirano nemška podoba njegova je samo slučajna; njegove besede so splošne in čujem jih mnogokrat, od severa do juga te dežele.

»Nemci imajo vrlino, ki je nima noben evropski narod. Francozi zdaj štrajkajo, namesto da bi delali, in logično je, da se iz tega poraja samo beda in nemoč. Zamislite si, kaj bi bilo z nami, ko bi od konca vojne kdajkoli počeli take nesmiselne stvari. Mi nismo razvajeni in ni ga človeka, ki bi bil bolj voljan dela, kakor je Nemec.«

Mož je pravičen, kajti zaveda se, več, čuti, da je del kolektiva, ki ravna povsem pravilno.

Vendar se na njegove besede lahko zanesem (to opažam povsod: v splošnem ne odlikuje trditev teh ljudi velika fantazija, zato pa so trdno naslonjene na dejstva). In dejstvo je, da je vsak posameznik tukaj do kraja zagnan v delo, da mu je delo poglobitna naloga in skrb in da izpolnjuje bistveni del njegovega prizadevanja ter stvarnega življenja.

»Trdo je treba delati v današnji Nemčiji,« mi je rekel trgovski potnik iz Frankfurta, »toda mi smo zadovoljni, da nam je delo mogoče. Glavno je, da človek lahko živi.« Povprečen človek namenoma pušča ob strani problematiko svoje družbe in, kolikor sem pač mogel dognati, posveča svojemu intimnemu življenju, svojim, bodisi osebnim bodisi družinskim težavam, skrbem in iluzijam relativno nenavadno malo pozornosti. S skrajno, bolj ali manj zavestno disciplino (in menim, da je ta mnogokrat nezavedna, lahko rečem, samoobrambna) se omejuje na to, da si zagotovi življenje, da torej v redu opravi svoje delo. Mogoče je trditi, da je to splošen duh v tej deželi in da je ta visoko razvita dirka posameznikov ena bistvenih njenih oznak.

Gotovo je ta duh posledica poraza. Spričo težkega, če ne obupnega položaja, v katerem so se znašli nemški ljudje takoj po vojni, je bila dosledna samoomejitev edino razumno ravnanje. In vendar dvomim, ako bi kateri od ostalih evropskih, bodisi nacionalnih bodisi državnih kolektivov v podobnem položaju mogel razviti tako močno in enovito aktivnost. Ta dvom me navaja k zaključku, da so Nemci zmogli ta napor ne zgolj zaradi tega, ker so se znašli v brezupni situaciji, temveč, ker so se v tem položaju znašli prav oni, Nemci. Torej je ta kolektiv mogel na ta način reagirati na poraz zaradi specifičnosti svojega družbeno zavestnega in družbeno moralnega ustroja: Ni dopustil, da bi poraz dezorganiziral posameznika, da bi ga zmedel in mu odvzel njegovo usmerjeno dejavnost.

Bilo je v temni severni noči na poti v Kiel. V prostorni kabini Daimler-Benz, ki jo je mračno razsvetljeval odsev žarometov na asfaltu, sem poslušal vozača. Videl sem samo njegov obris, ki se je z grobo silovitostjo nagibal nad volan. Njegov glas je skoraj prevpilo surovo hropenje motorja. Mož je bil star okoli trideset let in je tretjino tega svojega življenja preživel v vojski. »Če gledam po človeško, smo vsi mi vojaki (ni rekel s e m) izgubili deset let svojega življenja na frontah in v ujetništvu in če verjamemo našim starim, smo zapravili najboljše leta.« Ker je bil molčeč človek in se je bolj menil za cesto in za svoj voz, sem moral ponovno zastaviti vprašanje, kajti važna mi je bila konsekvence, ki jo vozač izvaja iz svoje ugotovitve.

»To je sicer zlo,« je odvrnil (bilo bi točneje, ko bi bil rekel: ljudje sodijo, da je to zlo), »toda človek naj ne zahteva preveč. Glavno je, da ima delo, vse ostalo pa se da nadoknaditi in če to ne, pozabiti. To je moja filozofija.«

Res je. Dvomi, da bi se dalo danes kje jasneje videti, kako lahko je pozabiti vse, kar je koristno, da se pozabi. Vse, kar bodisi moralno bodisi kot težak spomin bremeni človeka in mu jemlje njegovo strnjeno odpornost. V nekem smislu je mogoče reči, da so Nemci pozabili vse tiste negativne posledice vojne, ki bi jih spomin nanje lahko oviral. Pozabili so poraz in smrt tolikih milijonov ljudi, kakor so pozabili svoje početje med vojno. Toda to pozabljanje ima svojski značaj. Iz spomina so si izbrisali svoja porušena mesta in tragiko, ki jo to dejstvo zanje vsebuje, ter so zgradili nove hiše. Niso pa pozabili, da so jim mesta razrušile amerikanske bombe, da jih je premagala sovjetska armada in da jim je v času popolnega gospodarskega razsula visel nad glavo Morgentau-Projekt. S tem energično odvrtačo glavo od vsega strašnega, brezsmiselnega trpljenja tega ljudstva, trpljenja, ki bi človeka, kdor ga razume, moralo spraviti v dvom in obup, ter se spominjajo le tistega, kar jih organizira, če že ne v maščevalni misli, pa vsaj v bridko resnem ressentimentu.

Povprečen nemški človek je videti, kakor da je sklenil, da se od vojne in posledic vojne ne bo dal načeti. Dvomu in letargiji njegovi ni dal do sebe preprosto zato, ker ni dal do sebe svoji misli. Namesto, da bi analiziral svoje dejanje, njegov praktični, historični ali moralni pomen, je uprl oko v prvi praktični cilj pred seboj ter s tem rešil sebe in svojo deželo. Tej metodi življenja velja še danes, ko je Nemčija visoko nad svojim položajem iz leta petinštirideset, veliko zaupanje. (To je bilo najjasneje videti v razgovorih o — takrat še bodočih — volitvah. Večina ljudi ni bila odločena, za katero stranko naj da svoj glas, in o tem tudi ni mnogo razsojala; kolikor pa je, se je ravnala po praktičnih kriterijih svoje eksistence, brez političnih ali idejnih motivov; in te je s suverenostjo izkušenega odklanjala.)

V Hamburgu (bil je hladen, jasen večer ob Binnenalsteru in avtomobili so brzeli mimo nas drobni in tihi kakor kresnice) sem čul celo tole trditev: »Vojna... Brez dvoma, bila je težka stvar in mislili smo, da bo konec sveta. Požar in grom in smrt... tu po teh cestah so dolge dneve ležali kupi mrličev, ki jih ni imel kdo pokopati. Toda spoznali smo, da sveta ni hitro konec, in to je dobro. Dobro je, kajti odluščilo je z nas našo meščansko vero v udobje, izruvalo je iz nas zahtevo po solidnem življenju in uvideli smo, da človeška aktivnost ter moč ostaneta.« To nenavadno vero malavé tout je izpovedala mlajša dama, ki je prebila vso vojno v mestu. Bila je iz ene starih trgovskih hamburških hiš, ki je kot skoraj celotni stari meščanski stan v Nemčiji v procesu od dvaintridesetega do oseminštiridesetega propadla.

Morda v Evropi že stoletja ni nobeno ljudstvo doživelo tako popolnega poloma, kakor so ga to pot Nemci, in je zato nemška reakcija, ki je mogoče edina naravna, videti tako izjemna?

Odgovoril mi je mlad inženir ob Renu, prijazen inženir, športnik, ki me je v svojem belem kabrioletu, z zavihanimi rokavi svoje krem nylon srajce, zagorel, prezirljivo lep, vozil iz Wiesbadena v Rüdeshaim. Bil je izobražen, o tem ni bilo dvoma, in je o marsičem razmišljal, vendar je bila njegova mentaliteta standarden produkt evropske inteligence.

»Dvomit, da je samo to,« je rekel. »Na tak poraz, kakor smo ga doživeli, je pač mogoče reagirati na mnogo načinov. Če je nemški človek ubral to pot, mislim, da ima zanj že dolgo zgodovinsko predispozicijo. Nemčijo so od tridesetletne vojne dalje razvijali predvsem porazi, s tem je treba računati. Sicer pa vam najlaže dokažem svojo misel z našo današnjo situacijo: zadnji poraz je Nemčijo gotovo najvišje dvignil...« Ker je hitro vozil, me je kmalu spet odložil, zato ostaja problem na moji nadaljnji poti odprt. Omejujem se na opazovanje in ugibanja, skušam si začrtati osnovni pojmovni okvir o tem svetu. Zdaj se mi oستا kaže v novi perspektivi, razumevati pričenjam njeno notranje življenje. Zdaj vem, da v vsakem od teh mnogih avtomobilov sedi človek, vsaj en človek, in zvedel sem, kaj približno misli in kakšen je na prvi pogled: Nekoliko je utrujen, o tem ni dvoma, toda daleč od tega je, da bi to svojo utrujenost priznal. Dolgočasno mu je in ne misli zelo mnogo in zelo zbrano. V resnici misli zelo malo ali pa dopušča, da se mu misli sâmo. Za seboj ima neko delo, ki ga je bil pravkar opravil, in to mu daje določeno notranjo trdnost, čeprav je na storjeno že pozabil, ker je pred njim novo delo. To ga bolj ali manj skrbi in mu ne da, da bi se ugnezdil v pridobljenem miru. Toda iz tega je nastala navada, kajti običajno ga vselej teži neko neopravljeno delo in to se je izoblikovalo v način njegovega življenja. Brez misli na neko

nujno dolžnost, brez trajne notranje napetosti mu je življenje verjetno prazno. Zato rad dela. Kadar ni dela, deluje. To se zgodi, kadar prekrine smotrnost njegove akcije slučaj ali dopust. Tedaj se odpravi na potovanje, po Nemčiji, po sosednjih deželah, po vsej Evropi, seli se iz kraja v kraj in si išče ter izbira cilje, kar ugodno streže njegovemu nemiru. Resnično, po vsej deželi se je naselil neznan nemir in vzdušje, ki sicer ni nervozno, je do prenapetosti živahno ter razgibano. Mirno ugodje se tu vsakomur upira in naravnost nasprotuje njegovemu notranjemu ustroju. Videti je, kakor bi cilji, ki si jih zastavljajo ti ljudje, ne bili cilji, temveč izgovori, ki opravičujejo nemirno dejavnost v človeku ter ji odpirajo pot. Zdi se mi, da bi čudežen slučaj, ki bi danes v trenutku ustavil vsa kolesa in vse transmisije v tej deželi, povzročil v ljudeh težko psihično krizo, kajti sistem tega življenja omogoča, da ljudje usmerjajo svoj notranji nemir in da vzdržujejo ravnotežje v svojem povojnem življenju. Pravijo, da je ta način življenja posledica vojne, in me opominjajo, naj ne pozabim na nemško Gemütlichkeit iz starih časov.

Vojna! Vsakdo spregovori besedo o njej, vendar ni lahko, točneje opredeliti, kaj je temu ljudstvu vojna bila in kako živi sedaj v njegovi zavesti. Vsakogar se je dotaknila osebno in vsakdo je izgubil ali dobil svojo osebno partijo v tem procesu. Zato je nemogoče, da bi se Nemci danes zavedali vloge, ki so jo igrali v Evropi, kolikor se je pač kot Nemci sploh morejo zavedati.

S seboj imam lanske zapiske in jih kontroliram: »Jasen pogled v odnos nemškega človeka do vojne mi zastira geslo, ki živi v vsakem bivšem vojaku in prehaja od tod v miselnost ljudstva. Vsakdo mi odgovarja z isto besedo, z 'ohnemich-parolo', ki izključuje vsak nadaljnji razgovor. Vsakdo odklanja razmišljanje o tem problemu s trdnim, mnogokrat poudarjenim sklepom, da v bodoče, naj se začne kakršnakoli vojna ali katerakoli revolucija, ostane sam brezpogojno ob strani. S tem sklepom zastira tudi vso svojo preteklost. Vojna je bila strašna in nesmiselna in v nobenem primeru se ne sme ponoviti.«

Ta ressentiment je letos občutno šibkejši. Rahla ironija mnogih ljudi, ki govorijo o tem geslu, me je poučila, da njegova doba mineva: V tem letu se je strahota in nesmiselnost vojne pomaknila v preteklost. Ostajajo problemi, ki so bili vzrok vojne, problemi, ki so posledica poraza; raste senzacionalni mik vojne.

Čepel sem v skrinji majhnega poltovornega Adlerja na rezervnem kolesu in se skozi lino brez celuloidne šipe razgovarjal z lastnikom voza spredaj v kabini. Bil je dolgotrajen in težaven pogovor, ker sva mogla le malo razumeti drug drugega, čeprav sva se v mnogih problemih izjemno strinjala. V zaprti skrinji je grmelo, poleg tega pa mi je zbranost jemal katran, ki je bil razlit po tleh in sem se moral obupno varovati pred njim.

»Ljudje so norci,« je kričal vozač, »in komaj imajo za seboj to grozovito zadevo, že pozabljajo, kaj je bila, in jo idealizirajo. Večkrat se mi zgodi, da slišim ljudi, ki so bili v vojni, kako se je spominjajo in ustvarjajo epopejo, njihovi mlajši bratje pa jih poslušajo z vročimi očmi in v njih se poraja militarizem. Vsakdo ponavlja sicer kakor mezeg 'brez mene', toda kmalu sam sebi ne bo več verjel.«

Če odvezamemo tem besedam nekaj srda, ki jih posplošuje, so videti točne. Ni mogoče trditi, da minula vojna že danes doživlja renesanso v kultu, ki se poraja o njej, vendar menim, da bo ta čas napočil. Kajti že danes se spomini

na uspešne bitke, na donosne okupacije, spomini na občutek moči in nadmoči, ki je navdajal nemškega vojaka, grupirajo v reminiscenco, ki idealizira vojno.

Že danes je obenem jasno, da razen nekaterih redkih posameznikov v Nemčiji vojne nihče ne gleda objektivno, to je, s strani zaveznikov. Nemci so bili na drugi strani in to ustvarja in bo ustvarjalo nemško mentaliteto; tembolj, ker so bili na drugi strani po zakonitosti svojega zgodovinskega razvoja, svojih političnih teženj in svoje družbene zavesti. Da, prevladuje sodba, da je vojna za Nemce bila možnost, ki bi lahko razrešila nemški nacionalno-politični problem, ali celo možnost, ki bi v nemškem smislu lahko organizirala Evropo. Misel torej, da so se Nemci upravičeno borili, da so z vojno reševali neki svoj nujen problem, vzbuja občutek, da so bili poraženi po krivici, da je bil poraz zgodovinsko in moralno neupravičen. (Jasne zavesti, da je bil poraz zakonit in pravilen, skoraj ni najti in če jo, je povezana vsaj z obsodbo ameriških zračnih napadov.) V ljudeh se oblikuje ocena vojne, pri kateri sta važna predvsem dva momenta: moralno opravičenje nemškega vojaka in armade ter zavest, da je bil poraz zgodovinsko nepravilen, posledica slučajne premoči.

Jasno je: Nemci so bili poraženi in so v zadnjih letih izvedli, kako sodi svet o nemškem početju. Jasno je obenem, da v okviru normalne evropske morale nihče ne more zanikati vseh kolektivnih perversnosti, ki jih je počela germanska armada. Povprečen Nemec pa se naglo otrese teh očitkov; to mu je tem lažje, ker se za pravo vsebino ne meni mnogo, temveč mu je važno predvsem to, da se ji izogne. Ne bilo bi pravično, ko bi to trditve posploševali, kajti bile so stvari, ki nujno morajo zbuditi odpor v vsakem bolj ali manj normalnem sodobnem človeku in so zbudile odpor tudi v Nemcih, ko so se jih zavedeli. Trdim pa lahko, da je le redek, ki jemlje odgovornost na svoje rame, le redek, ki si v polni meri predloči, kaj so te stvari pomenile za ljudi, ki so jih morali pretrpeti. Ko je bil problem moralne krivde najbolj akuten, v prvih letih po devetem maju, se je porodil v Nemčiji fatalizem, ki je v množici religioznih in areligioznih, literarnih in filozofskih variant izpovedoval v glavnem eno: Človek je v svetu povsem nemočen, posameznik je prepuščen zgodovinskemu dogajanju ali usodi in nihče ne more ničesar zoper to usodo. Ker si ljudje kroje svojo resnico pač vselej po svoji eksistenci, je imel ta organski in v nekem smislu tragični fatalizem tole praktično konsekvenco: V Nemčiji je bila diktatura in vsakdo se ji je moral podrediti ter prevzeti položaj, ki mu ga je ta diktatura določila. Upor bi bil brez smisla, zato je človek, tudi če ni soglašal z načinom življenja, moral ukloniti svoj vrat sili.

Edini konkretni zaključek, ki velja, je tedaj dosledna in popolna obsodba Hitlerja. Hitler, njegove metode in načrti, njegova megalomanija in zaletelost in ne nazadnje njegov polom so krivi usode nemškega naroda in vloge, ki jo je ta narod igral v vojni. Hitler je tisti nesrečni norec, ki je ravnal drugače, kakor pa so Nemci hoteli, ko so se odločili zanj.

V splošnem pa je mogoče razvrstiti presojo o vojni v tri osnovne skupine.

Prva skupina danes vojno, ali vsaj tako vojno, kot jo je vodil Hitler, v celoti obsoja. Ti ljudje so v nekem smislu moralno vzvišeni, ker trdijo in mislijo tudi sami, da so vso stvar videli že vnaprej. To jim daje danes moralno oslonjo proti vsakomur, ki Nemcem kaj očita, ter jih obenem dviga nad Nemce same. Ta mentaliteta je značilna za ljudi, ki se ali po najbližji poti rešujejo pred očitki, ali ki se le medlo zavedajo, kaj je pomenilo onih deset let od

devetintridesetega dalje, za ljudi, ki jim je ta problematika le balast v njihovem sedanjem življenju. Njihove ideje so pacifistične ali naivne redakcije programa o integraciji Evrope med vojno, o integraciji, ki naj bi se izvršila prostovoljno v okviru nemških armad.

Oljnato črna cesta se v skladnih ovinkih in mirnih valovih vije skozi Spessart in v teh vročih opoldanskih urah je prijetno, voziti se v senci bukev, ki so v soncu kakor od znotraj razsvetljene. Lastniku avtomobila teče v curkih znoj po rdečem tilniku, kar pa ga ne ovira v njegovi kmečko siloviti živahnosti. Doma je nekje ob Meni, menda blizu Frankfurta, zato njegovega dialekta ne razumem mnogo bolj kakor onega iz Schleswig-Hollsteina. »...neumnost,« trdi in sedi zajeten in zdrav za svojim volanom. »Mar smo mi Nemci počeli kaj takega? Povejte! No torej, nismo! Kadar je konec, je konec in civiliziran narod uvidi, da je poražen. Šel si se bitko, dobro, pojdi se bitko. Če si poražen v bitki, si poražen in sovražnik je tvoj gospodar. Vse ostalo pa je zahrbtnost in vandalizem. Pod takimi pogoji ni mogoče, vojskovati se.«

Ljudi, ki podobno mislijo, je v tem narodu s staro militaristično tradicijo relativno mnogo. Zanje je vojna načelno dvoboj, zato je bila tudi zadnja vojna dvoboj. Dvoboj, ki so ga Nemci izgubili povsem častno, ne da bi bil kdorkoli kriv, še več, izgubili so ga požrtvovalno, kajti kolikor strateških in taktičnih napak je napravil Hitler, toliko prestopkov v pravilih je napravil nasprotnik. Za te ljudi je prva zapoved vojske fairness in odsotnost te moralne lastnosti pri sovražniku je po njihovem ugonobila nemško armado. In prav zato, ker govore v imenu vojaškega viteštva, so bili verjetno v vseh deželah najbolj okrutni, kajti imeli so trden moralni motiv za obsodbo vsake subverzivne akcije. Značilno za njih je, da zanikajo krivdo nemškega vojaka.

Tretja skupina, in ta je najbolj razširjena, skuša biti z nemškega aspekta verjetno resnično objektivna. Značilno zanjo je, da priznava krivdo nemške vojske, da se zaveda dejanj, ki jih je kot okupacijska sila zagrešil nemški vojak. Kljub temu pa je daleč od tega, da bi razumela celoto. Ti ljudje sicer priznavajo neizpodbitna fakta, vendar ta fakta po svojem prepričanju, ne da bi se lagali, upravičujejo ter objektivizirajo. V smislu te mentalitete je Nemčija bila prisiljena, začeti z vojno, ker je bila pač ali nacionalno okrnjena ali gospodarsko pritisnjena v okviru versajske Evrope in je torej nujno morala razčistiti neporavnane račune, ki so ostali od prve vojne. Druga varianta, ki ne navaja vseh teh razlogov, je trditev, da je Nemce v vojno pahnili Hitler. Obe inačici privedeta ponovno do zaključka, da je bil posameznik brez moči, da je krivec za to vojno ali teror ali zgodovina. Iz te perspektive merijo tedaj dejanja zaveznikov in povsem jasno je, da so uničena mesta, meja na Odri, vzhodna cona in tisoči v ujetništvih pobitih in pomrlih Nemcev le še nepravilno okrutna dejanja, ki se ne dajo popraviti.

Dobro, si mislim, ko se vozim visoko pod razbeljeno ponjavo na kupu smrdljivih in kadečih se vreč z moko, edini krivec za vse, kar se je tej deželi slabega zgodilo v zadnjih petnajstih letih, je Hitler. In vendar vidim, da so ga porodili iz sebe, da je bil ime za njihove težnje, vidno znamenje za njihove oči. Vidim, da je bil produkt nemškega malomeščanstva, tega pravladujočega srednjega stanu, ki pravzaprav je nemški narod.

Če govore v tej deželi ljudje o nacionalno-politični problematiki, tedaj vidijo samo svoj problem in šele skozi prizmo tega ostali svet. Ne da bi ironiziral, smem trditi, da so Nemci nekako potopljeni v svoj lastni, za človeka

majhnega naroda dokaj ekskluzijski moralno-politični nazor. Za vsakogar je važno nemštvo in Nemčija in problem obeh je mogoče rešiti po mnenju Nemcev izključno v njihovem interesu, ne da bi računali z ostalimi ljudstvi in z ostalimi interesi. Toda to ni nadutost ali pretirana zahtevnost, to je zakonitost v miselnosti ljudi te dežele. In zakonitost nacionalne zavesti teh ljudi je gotovo taka, da je ni mogoče razumeti drugače, kakor če se človek postavi na njihovo stališče. Zdi se mi nemogoče, da bi povprečen Nemec pristal na kakršnokoli omejitve, ki bi sicer omogočila skladnost Evrope. In to je spričo izredne vitalitete in silne gospodarske kapacitete tega ljudstva resen problem.

Na svoji nadaljnji poti, ki me vodi od Hamburga nazaj k Ruhru, me torej zanima predvsem tole: kako je s problemom nemštva danes, ko je pritisk posledic vojne že popustil? Kakšna je njegova konkretna situacija in kakšnih misli so ljudje.

Nebo je granitno sivo, je že jesensko nad ravnino, kjer z mračno melanholijo postaja črnobela živina in bulji v vozove na avtostradi. Ravnina je vijoličasta, svetlo vijoličasta in siva, kajti vsa je eno samo polje rese, ki zdaj cvete. Velike, temnomodre lise borov, včasih gnezdo štokrlje na rdeči holandski hiši, veterni mlin in mrzel, siv veter — negiben in star svet, ki ostaja večno enak, zaprt sam vase, trden, inerten. Truden sem in lačen, z naporom razumem besede svojega gostitelja, ki me vozi v Bremen. Je eden tistih Nemcev, ki so preživeli vojno v zaledju, in ti ljudje so taki, kot bi prezrli, da je Nemčija medtem vojno že izgubila in da ne pišemo več leto devetintrideset. Nezanimiv je, konvencionalen pojav v tej deželi, in kolikor je prepotenciran izraz splošnega duha, je nekakšna nič smešna, vsekakor pa dobro spakedrana karikatura tega sveta. V spomin se mi piše zato, ker je dal ime mojemu, doslej neizraznemu, nejasnemu občutku, ki me zvesto spremlja in ki mi morda prav zaradi svoje trajne, neopazne prisotnosti ni dal, da bi ga definiral. Beseduje:

»Nemci smo delaven narod, zato nas Evropa sovraži. Nemec je skromen; ne zajé vsega kakor Francoz, ne zapravi vsega kakor Amerikanec in ne zalenari ter zasvinja vsega kakor Slovan. Nemci smo delaven, snažen in skromen narod. Zato nas preganja zavist že daleč nazaj v zgodovino, kajti boje se nas in čutijo, da nam niso dorasli. V svetu vladajo barbarizem, neprosvetljenost in lenoba. Toda iz lastne skušnje trdim, da bi narodi, ki bi resnično poznali Nemce, znali ljubiti jih, ker bi jih znali ceniti. Povsod tam, kjer smo med vojno naučili ljudi našega načina življenja, so nam danes hvaležni in samo njihove vlade so tiste, ki razpihujejo sovraštvo do Nemčije, ker se zavedajo, da bi ne mogle več gospodariti po svoje, ko bi ljudje razumeli, kaj počno. Taka je resnica o nas in povejte jo tudi doma, mladi mož.«

To njegovo željo mu tu izpolnjujem. Toda ta monolog me spominja na spomenik Germaniji, ki je surov, malomeščanski in železen, kakor tisti zmagi Germanov nad Rimljani leta devet v Teutoburškem lesu in kakor Bismarckov spomenik v Hamburgu, ki je iz granitnih blokov.

Mož nadaljuje: »Toda nič skrbi. Pravica vselej prodre. Čeprav je bilo videti, da so nas zadušili in nam razbili vse, smo znali prijeti za delo in smo danes prva država v Evropi. Kje ste še videli v zgodovini, da bi se neki narod po takem sovraštva polnem in nesmiselnem uničevanju tako naglo povzpел kvišku kakor danes mi? DM je za dolarjem najmočnejša valuta v svetu in če pogledate državo sedaj, je čvrsta in zdrava, medtem ko so vsi naši sosedje in tudi Britanci obubožali in so brez moči. Pravica se vselej izkaže.«

Ko prebiram lanski dnevnik, se zavem, da se je v zadnjem letu v Nemčiji dokaj spremenilo: »Nemci, kolikor sem jih spoznal do sedaj, so spričo mojih predstav zdravi in primitivni. Njihova duševnost ni dezorganizirana in čeprav vlada v tej deželi danes velika dezorientacija, čeprav danes ni ideologije, ni družbeno zavestne baze, ki bi mogla organizirati ta razstreljeni nacionalni kolektiv, je vendar vsak posameznik nosilec notranje organizacije in ne dopušča, da bi ga situacija razstrojila. Od tod dojem, da je v nekem smislu njihovo početje nesmiselno: vsakdo je zagnan v svoje opravilo, kakor bi imela stvar globlji smisel, ne da bi se menil, kam to vodi in kakšen pomen ima to bodisi zanj bodisi za njegovo družbo. Deluje, kakor je bil vzgojen, in ne prestopa okvira svoje civilne vzgoje.«

Tu je pomota. Stvar je imela svoj velik konkretni pomen in videti je, da je post factum dobila tudi svoj smisel. Da, letos spomladi so se Nemci zavedali dejanja, ki se imenuje »Das deutsche wirtschaftliche Wunder«. To dejanje je dalo tisto idejo, tisto vsebino, tisto osnovo družbene zavesti, ki so jo potrebovali. Organizirala jih je, jim dala osnovo, na kateri se vsak Nemec čuti močan in stabilen, dala jim je občutek trdnega moralnega zaledja: danes so spet močni, v nekem smislu že zmagoviti nemški narod.

Občutek imam, da se čutijo dovolj močne, da lahko začno reševati svoj nacionalno-politični problem, ki je ponovno v ospredju in zatemnjuje vse ostale.

Za Adenauerjevo tezo o integraciji sicer ne vem, kako je mišljena, vendar pa jo razumejo Nemci kot možnost, s katero bodo dosegli hegemonijo v Evropi, s katero bodo postali politično-organizacijsko jedro Evrope in njena prva sila.

Je to nacionalizem? Ta izraz mnogokrat uporabljamo, toda v tej deželi spoznavam, da pravzaprav ne vem za njegov pravi smisel, da mi je njegovo poreklo tuje in da si predstavljam pod tem imenom določen odnos do svojega naroda, ne da bi razumel, kaj ta odnos ustvarja. V tej klasični želji nacionalizma počasi razumevam. Kdor reče nemški, s tem pač ne da zgolj nacionalne oznake. Kdor izgovori to besedo, pristavi delaven, skromen, kulturnen itd. To besedo izgovori s ponosom in kot argument. Pojem Nemec je osnova za trdno, pozitivno samozavest vsakega posameznika v tem narodu. In kdor se opredeljuje z njo, se opredeljuje ne samo kot posebna nacionalna, temveč kot posebna človeška zvrst. In če natančneje pomislimo, se ni mogoče odločiti, ali je karakteristika »nemški« važnejša sama ali atributi, ki iz nje izhajajo, oziroma točneje, ki jo danes soustvarjajo. Kajti biti Nemec, ni zgolj določena prednost, temveč je dolžnost. Reči torej smemo, da nemško ni samo nacionalen pojem, temveč moralen kriterij in normativ.

Iz tega smemo sklepati, da je družbena morala tega ljudstva (kolikor gre za sistem praktične družbene morale) vezana na nacionalno zavest kot na vrhovni kriterij, ki to moralo vzdržuje. Točnost, korektnost, discipliniranost, redoljubnost, družabna neoporečnost so v tej deželi merila, ki ustvarjajo povprečnega človeka. V tem urejenem svetu pa imajo posebno lastnost, ki preseneča človeka: Vse, kar sem navedel, tvori praktični družbeni ideal človeka, ki se mu skuša vsak približati. Toda obenem se večina temu idealu tudi stvarno približuje, kar ustvarja harmonijo med posameznikom in družbo. Morda so ljudje prav zato tako samozavestni, ker so v mnogih problemih tako soglasni s svojim svetom.

Prav to pa morda dela Nemce tako odvisne od kolektivne morale in, če uporabim oznako, ki sem se je domislil, ko sem to njihovo lastnost začutil,

povzroča pomanjkanje samostojne človečnosti v njih. Nemci morejo biti skrajno spodobni, obvladani in dostojni, toda prav tako, kakor je nam vsem dobro znano, morejo prekoračiti mero normalnega v svojem ravnanju. Če drži, da v splošnem to ni patološki svet, tedaj je edina razlaga v tem, da Nemcu njegovo moralno okolje diktira njegovo notranjo podobo, da pa na področju, ki presega moralni sistem njegovega sveta, Nemec v večini primerov izgubi svojo moralno oporo. Kolikor se da razbrati iz besed različnih ljudi, ne velja to samo za Nemca-okupatorja, ki je deloval v smislu neke določene, jasno opredeljene, obče priznane in utrjene ideologije (ne da bi pri tem analizirali, kakšna ta ideologija je), temveč velja še bolj za Nemca ujetnika, ki je, kakor trdijo, izgubil v situaciji, ko je bil prepuščen samemu sebi, tla pod nogami in je ali spet pristal na neko od prejšnje povsem različno moralno disciplino, ali pa mu je odpovedala vsaka moralna rezonanca in je v svojem surovem boju za lastno eksistenco izgubil vso svojo civilizacijsko patino. Nasprotno pa so seveda ljudje, ki so znali prenesti svojo — recimo državljansko kulturo na svoj subjektivni teren, prenašali napore v vojni in po njej z nesluteno odpornostjo in samodisciplino.

Počasi se vračam proti jugu. Cesta od Frankfurta do Karlsruhe teče bela in ravna po prostrani zeleni dolini in v daljavi, ob robu hribov, je videti v sinji meglici poletnega jutra mala mesteca z velikimi imeni: Mannheim, Heidelberg. Mali VW drsi v vražje radostnem tempu in čeprav je jutro hladno, je streha odprta in sveži, dišeči zrak se lovi v avtomobil kakor v zajemalko. Do koder nese oko po cesti, vozi avtomobil za avtomobilom in vsi so podobni velikim, bleščečim se in zamišljenim hroščem, ki sami nikoli ne opazijo, kako hite.

Nemčija raste. Kaj nastaja iz nje? Ali je stara Nemčija resnično mrtva? Kakšen svet se poraja v krilu te nemirne amerikanizirane civilizacije? Ali je mogoče, da se zgodovina enkrat ponovi brez komičnega elementa in se v deželi, ki je bila sposobna zaživeti v zahtevnem tempu sodobne amerikanske civilizacije in stopiti v korak z njo, porodi helenizem v novi redakciji?